

ІМПЕРСЬКІ ГЕОПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 15–21

Розглянуто різні підходи до визначення поняття “імперія”, виявлено сутнісні характеристики імперських геополітичних систем, особливості їх розвитку в сучасну епоху. Наведено приклади сучасних імперських геополітичних систем та їх функціонування у світі.

У нинішню епоху за умов подальшого розвитку процесів глобалізації, поряд із у цілому позитивними для світу явищами збільшення обсягів торгівлі товарами і послугами, активізацією культурної взаємодії, відбувається посилення соціально-економічної диференціації, зростання геополітичної ролі одних акторів при зменшенні реального суверенітету інших. Геопросторова політична організація світу зазнає певних трансформацій. При несуттєвих змінах політичних кордонів відбуваються процеси перерозподілу сфер впливу окремих потужних держав, посилюється роль недержавних акторів міжнародних відносин. У сучасному світі і нині триває експансія імперських держав (переважно засобами “м’якої” геополітики), боротьба за перерозподіл сфер впливу, конкуренція щодо володіння стратегічно важливими ресурсами тощо. Міжімперські геополітичні змагання були, є і надалі залишаються однією з ключових властивостей світової системи міжнародних відносин.

Дослідження імперської проблематики набули великої популярності серед науковців різних гуманітарних напрямів наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Імперіологічній тематиці присвячені праці Д. Аррігі, Е. Басевича, М. Бессінгера, У. Бека, Е. Гранде, Й. Галтунга, М. Дюверже, А. Каппелера, С. Каспе, Б. Крігель, Д. Лівена, О. Мотиля, Дж. Сеймура, Р. Суні, Е. Тодда, Н. Фергюсона, М. Хардта, А. Негрі та ін. вчених. Попри велику кіль-

кість досліджень, особливо історичних, на нашу думку, у сучасній науці недостатньо розкрито специфіку посткласичних імперій (неоімперій), особливості новітньої імперської геополітики на міжнародній арені.

Виявимо сутнісні риси новітніх імперських геополітичних систем та особливості зовнішньої та внутрішньої геополітики сучасних імперій.

Слід зазначити, що сучасними гуманітарними науками не вироблено загальноприйнятого визначення поняття “імперія”, яке залишається надзвичайно багатозначним і дискусійним. Недаремно свого часу (ще у 1980 р.) відомий французький політолог М. Дюверже досить обґрунтовано відмовився дати чітке й однозначне визначення імперії. Британський вчений Д. Лівен також свідомо уникає занадто жорсткого і “наукового” визначення цього поняття [2, 640].

Російський вчений Г. Феоктистов трактує імперію як державне утворення достатньо великого розміру, що включає в себе як складові території і народи, приєднані, як правило, воєнним шляхом і утримувані в рамках повного або часткового підкорення силою [6, 103]. Американський вчений О. Мотиль визначає імперію “як ієрархічно побудовану політичну систему, що має втулкоподібну будову – як колесо без обода, – в якій центральні еліта і влада домінують над периферійними елітами і спільнотами, діючи як посередники в їхніх важливих взаємодіях і спрямовуючи

потоки ресурсів від периферії до центру і знову до периферії” [3, 19]. Р. Суні розглядає імперію як особливу форму панування чи контролю між двома окремими утвореннями, що вступають між собою в ієрархічні, нерівні взаємовідносини [4]. Досить популярне визначення М. Дойла, згідно з яким імперія — це система взаємодії між політичними спільнотами, коли одна з них (домінуюча метрополія) здійснює політичний контроль над зовнішньою та внутрішньою політикою (фактично суверенітетом) іншої політичної спільноти — периферії [8, 45].

Часто у наукових працях пропонуються так звані синдромні визначення імперії, автори яких подають певний перелік головних ознак, яким, на їхню думку, мають відповідати імперії. Це, зокрема, такі вчені: С. Айзенштадт, С. Бабурін, Л. Гатагова, Г. Кнабе, С. Переслєгін, А. Шопар-Ле Бра та ін. Окремі автори наголошують на якомусь одному ключовому провідному факторі, що найбільш репрезентативно відображує сутність імперії — найчастіше ним виступає ідея універсального характеру.

Підсумовуючи різні підходи до комплексного розуміння імперій, маємо зазначити, що більшість авторів вважають імперію великою за розмірами політичною системою (державою) зі складною територіальною структурою; увага акцентується, зокрема, на багатонаціональному складі населення, домінуванні одного етносу (нації) над іншими, пануванні певної універсальної ідеології, авторитарному характері вищої державної влади, агресивній зовнішній політиці. При цьому в структурі імперії виділяється панівний “центр” і залежна від нього “периферія”.

Імперії різних історичних епох істотно відрізнялися між собою за особливостями виникнення і розвитку, ідеологічними (чи релігійними) засадами існування, внутрішньополітичними структурними компонентами тощо. Навіть імперії-сучасниці у певний історичний період мали між собою багато різного, наприклад: Римська імперія й імперія Хань на початку нової ери, Російська і Британська імперії у другій половині

XIX — на початку XX ст. Тому зрозуміло, що чимало компетентних дослідників або уникають жорстких й однозначних формулювань поняття “імперія”, або пропонують розлогі “синдромні” визначення.

Національна держава як територіально-політична система також може мати доволі складну структуру, багатоетнічний склад населення з домінуванням провідного етносу (нації), проводити експансіоністську зовнішню політику щодо сусідніх держав. Якщо в поліетнічній державі існує ієрархія етносів, і ті з них, що перебувають на нижчому рівні цієї ієрархії, не мають можливості мирним та законним шляхом вийти зі складу держави, то в ній наявні “імперські відносини” [7, 109]. Таким чином, у національній державі можливо, по суті, імперські відносини між головним етносом та іншими етнічними спільнотами (меншинами), між “центром” і підпорядкованими йому “периферіями”. Однак, з іншого боку, у сучасній демократичній національній державі має бути забезпечена принципова (хоча б де-юре) рівноправність територіальних, етнічних та культурних спільнот.

Звернемо увагу на те, що, попри прояви експансіонізму в зовнішній політиці, влада держави в принципі не повинна поширюватися за межі її державної території. При цьому можуть спостерігатися імперські відносини між окремими державами, які зазвичай пов’язані з історичною спадщиною, сучасною політичною чи, що найчастіше, економічною залежністю. Нині імперська зовнішня політика тих чи інших держав має переважно замаскований характер, оскільки вони повинні враховувати норми міжнародного права, позицію ООН та світову громадську думку. Отже, для структури, зовнішньої та внутрішньої геополітики окремих сучасних держав можуть бути більшою чи меншою мірою притаманні певні імперські риси.

У принципі імперію можна вважати історично сконструйованою формою держави [4]. Ми погоджуємося з думкою Р. Суні, що національна держава може перетворитися на імперію, а остання — на національну державу [4]. Прикладами того, як національна

держава може переходити у стан імперії при посиленні імперських рис, були Франція в добу Наполеона та Німеччина часів Третього Рейху. Ще в епоху середньовіччя Великобританія та Франція були, по суті, імперськими державними утвореннями, захопивши владу над землями, населеними різними етнічними спільнотами. Та ж сама Франція у новітні часи перетворилася з великої колоніальної імперії (другої у світі після Британської) на національну державу.

Імперію можна вважати одним із основних типів геополітичних систем. Ми дотримуємося думки, що геополітична система в цілому — це організована взаємопов'язана сукупність політичних інститутів, норм, відносин, діяльності, свідомості, культури, що сформувалася в умовах певного географічного простору і функціонує в інтересах правлячих політичних акторів (суб'єктів). Серед геополітичних систем можна виокремити імперські, національно-державні та регіональні.

Враховуючи своєрідні ознаки імперії, можна сформулювати визначення імперської геополітичної системи як ієрархічно організованої взаємопов'язаної сукупності політичних інститутів, норм, відносин, діяльності, свідомості, культури, що сформувалася в умовах великого і різноманітного географічного простору, функціонує в інтересах, передусім, пануючого політичного “центру” (його суб'єктів) і має підпорядковані зовнішні компоненти. Таким чином, можна вести мову про імперські інститути, норми, відносини, діяльність, свідомість, культуру тощо. Часто підкреслюють особливу роль імперської ідеї в утворенні, розвитку і збереженні відповідної геополітичної системи. В історичному минулому імперська ідея могла мати навіть сакральний характер, обґрунтовувала право імперії на панування над іншими країнами та народами, а в ідеалі — так і над усім світом.

Пропонується трактування імперій як великих геополітичних систем, що вирізняються складною багаторівневою ієрархічною структурою з різнорідними внутрішніми компонентами і мають зовнішні компоненти (або мережі) у світовому геопросторі. Здебільшо-

го основою сучасних імперських геополітичних систем є “держава-центр”, яка тримає під своїм контролем зовнішню “периферію”, яка може бути представлена формально суверенними державами, залежними країнами та територіями, транспортними комунікаціями, військовими базами та ін. При цьому осередки впливу імперій і комунікаційні лінії утворюють різноманітні і взаємопереплетені геоструктури — мережі, що охоплюють значні ділянки світового геопростору. Йдеться про політичний, економічний, культурний чи інформаційний контроль над “периферією”.

Сама “держава-центр” у великих імперських системах може мати досить складну ієрархічну внутрішню структуру з “центром” і численними “периферійними” компонентами, представленими, наприклад, різноманітними політичними, економічними, соціальними, етнічними, культурними територіальними спільнотами. Попри сучасні тенденції демократизації суспільного життя, в окремих великих державах спостерігаються імперські відносини нерівноправності й жорсткого підпорядкування “периферійних” компонентів “центру”.

Вважаємо, що, крім складності внутрішньої ієрархічної структури, розгалужених зовнішніх мереж впливу, наявності нерівноправних політичних відносин, саме характер діяльності (функціональний аспект) є ключовим у виявленні імперських геополітичних систем. Отже, йдеться про геополітику, яка з прикладної точки зору виступає як політична діяльність різноманітних акторів у географічному просторі.

Імперська геополітика включає зовнішню та внутрішню складові. В історичному минулому класична зовнішня геополітика імперій була націлена на територіальну експансію — завоювання інших країн і народів. Сучасна зовнішня імперська геополітика є сукупністю політичних заходів, спрямованих на розширення сфери політичного, економічного, культурного, інформаційного домінування імперії, а також забезпечення прямого чи латентного контролю над стратегічно важливими об'єктами і комунікаційними мережа-

ми у світовому геопросторі. Сучасні імперії (неоімперії) надають перевагу застосуванню в міжнародних відносинах “м’якої” сили, стимулюванню зовнішніх партнерів до добровільного співробітництва, прийняттю нав’язаних “правил гри”.

Внутрішня імперська геополітика, нерозривно пов’язана із зовнішньою, у принципі виступає як впорядкована сукупність політичних заходів щодо забезпечення надійного функціонування геопросторової імперської державної системи, ефективної взаємодії усіх її підсистем і компонентів. Конкретні засоби внутрішньої імперської геополітики диктуються необхідністю утримання в межах однієї великої країни різнорідних за історією та рівнем розвитку регіонів і численних етнічних, релігійних, культурних спільнот. При цьому внутрішня імперська геополітика спрямована на забезпечення контролю “центру” над регіонами і етнічними спільнотами усередині держави, недопущення регіонального й етнічного сепаратизму, і, водночас, зміцнення політичної та економічної могутності держави, посилення її ролі на міжнародній арені.

На відміну від звичайної держави, яка здійснює свої суверенні повноваження, як правило, у межах державної території, імперія поширює сферу свого впливу в глобальному геопросторі на території інших країн і регіонів. Йдеться також про імперську експансію в культурному і інформаційному геопросторах, які часто не мають суто територіального (у вузькому розумінні) характеру. Державна геополітична система за певних умов може як набувати імперських рис, так і втрачати їх.

Таким чином, саме імперська геополітика є тим провідним індикатором, що слугує для виявлення імперії. Наприклад, у Швейцарії не спостерігається імперських проявів у зовнішній та внутрішній геополітиці, тому вона не є імперією, хоча і вирізняється складною внутрішньополітичною структурою та поліетнічним характером населення.

Ми дотримуємося погляду, згідно з яким у сучасному світі існує неформальна За-

хідна макроімперія, яка є поліцентричною за наявності провідного “центру” — неоімперії США. Західна макроімперія як система об’єднана спільною ліберально-демократичною ідеологією і ринковими економічними засадами функціонування. Сфера її впливу поширюється на численні регіони та окремі країни світу. Український дослідник С. Федуняк навіть вважає можливим залучення до складу новітньої Західної імперії Російської Федерації [5]. У сучасну епоху ключова імперська ідея для Заходу полягає в збереженні миру та міжнародної безпеки, захисті від тероризму, забезпеченні для всього світу розвитку ринкової економіки та ліберальної демократії.

Головним “центром” неформальної Західної макроімперії є, безумовно, неоімперія США. Нині, на думку українського вченого Б. Канцелярука, триває процес формування новітньої (четвертої) імперії США, яка за своїми розмірами є “напівглобальною” [1, 53]. Проте наддержавна неспроможна контролювати стрімке зростання нових регіональних лідерів і приборкати антизахідні геополітичні процеси на теренах “периферії” світового геопростору. Однією із тенденцій імперської геополітики США є створення і розвиток механізмів співпраці з іншими неоімперіями у розв’язанні глобальних безпекових проблем. США нині змушена де-факто допускати реалізацію окремими іншими великими державами світу своїх імперських інтересів і створення ними власних сфер впливу. У сучасній зовнішній імперській геополітиці демократів, на нашу думку, досить гнучко поєднуються класичні та посткласичні, переважно “м’які”, засоби. Нині США майже повністю переорієнтувалися на технології інформаційної війни, яку ще називають мережною війною (network-centric warfare).

В історичному минулому США проводили неоднозначну з морального погляду внутрішню геополітику (зокрема, фізичне знищення чи депортацію до резервацій індіанських племен). Проте нині Америка досягла значних успіхів у справі внутрішньої по-

літичної гомогенізації імперії, тому всередині держави імперські відносини нерівноправності фактично не спостерігаються і, відповідно, немає потреби у проведенні імперської геополітики жорсткого підкорення етнічних та регіональних спільнот.

Європейський Союз є, по суті, економічним конкурентом і, водночас, геополітичним союзником США, входячи до складу Західної макроімперії. Провідні західноєвропейські країни (Велика Британія, Франція, Німеччина) хоча і здійснюють окремі напрями зовнішньої імперської геополітики, проте, на нашу думку, не можуть вважатися повноцінними неоімперіями.

Російська Федерація (геополітична спадкоємиця СРСР) не має достатніх ресурсів для реалізації глобальної геостратегії і зосередилася на забезпеченні своїх регіональних імперських інтересів на пострадянському геопросторі. Добре субсидована Кремлем програма “Руського світу” по суті є проявом культурно-цивілізаційної імперської геополітики щодо пострадянських країн. У геоекономічній сфері Росією реалізується імперський проект ЄврАзЕС із Митним Союзом. А в військово-політичній сфері існує такий інструмент імперської геополітики, як ОДКБ.

У внутрішньополітичному житті Росії, з одного боку, актуалізуються потреби інтеграції до глобального суспільства, розв’язання соціально-економічних проблем і прискореної модернізації, що пов’язане з розвитком демократії та ринкових відносин, а з другого, існує реальна небезпека активізації відцентрових тенденцій, появи сепаратизму, навіть розколу країни. Для забезпечення цілісності імперської геополітичної системи, численні риси якої успадковані від Російської імперії та СРСР, демократичні методи виявляються недостатньо ефективними. У країні залишаються численні суперечності між “центром” і “периферіями” — збереження в Росії імперських відносин не даремно вважається головним елементом “імперської спадщини” [7, 110].

Нова біполярність може виникнути за умов подальшого швидкого посилення Ки-

таю як світового “полюсу”. Поки що він не виявляє глобальних амбіцій щодо політичного домінування, проте в геоекономічній сфері вже досягнув другого місця у світі (після США). Сучасний Китай є вже третьою у світі державою за ядерним потенціалом. На міжнародній арені КНР активно виступає за формування багатопольярного світу, міжнародну політику безпеки, протидію всім видам гегемонізму.

Спостерігається активізація геоекономічного впливу Китаю в Південно-Східній Азії й АТР у цілому. У 2010 р. було створено зону вільної торгівлі Китай—АСЕАН. Посилюється також геоекономічна присутність Китаю в Центральній Азії. Поступово розвивається економічна експансія Китаю до Австралії, країн Африки та Латинської Америки.

Імперським проектом є формування “Великого Китаю”, або Китайського спільного ринку, до складу якого мають увійти сам Китай, а також Тайвань, Сянган, Аомінь, Сінгапур. На спільних національних та культурних засадах виникають і розвиваються різноманітні економічні зв’язки, формується “спільний економічний простір” — структурний каркас “Великого Китаю”. До останнього відносять також мережі численних китайських громад, розсіяних по всьому світу.

У зовнішній політиці незалежної Індії традиційно виокремилися три магістральні напрями: рівновіддаленість від супердержав, розвиток відносин з країнами, що розвиваються, і домінування в Південній Азії. Протягом тривалого часу Індія навіть претендувала на роль лідера Третього світу (“Півдня”) — країн, що розвиваються. Індійська економіка є однією з найдинамічніших у всьому світі. Не лише Південна Азія, а й весь басейн Індійського океану є нині сферою геополітичних та геоекономічних інтересів Індії. За умов стрімкого посилення Китаю, Індія йде на геополітичне співробітництво із США. Слід звернути увагу на ядерну геополітику Індії, необхідність якої вона обґрунтовує наявністю ядерного потенціалу КНР та ядерною програмою свого суперника — Пакистану.

Серед країн світу Індія має чи не найбільшу кількість етносів, а ще у неї строкатий релігійний склад населення. З історичного минулого успадковані доволі гострі міжетнічні та міжконфесійні проблеми. До того ж, сучасній Індії притаманні численні політичні, економічні, соціальні, демографічні проблеми. Попри це, політичний “центр” Індії проводить достатньо ефективну внутрішню геополітику щодо “периферій”, забезпечуючи цілісність державної системи та її в цілому ефективне функціонування.

Бразилія нині відіграє провідну гео економічну роль у Південній Америці. Політична еліта країни активно виступає за багатоплярний світовий порядок (за активної участі Бразилії), реформування ООН (з набуттям Бразилією статусу постійного члена Ради Безпеки), за зміцнення міжнародної та регіональної безпеки. Бразилія прагне до лідерства в усій Латинській Америці (за умов зменшення впливу США) і посилення своєї ролі в інших регіонах світу. Країна нині є провідною в інтеграційних угрупованнях МЕРКОСУР та УНАСУР. Загалом Бразилія прагне стати лідером серед країн, що розвиваються, виступає за активізацію відносин у форматі “Південь—Південь” — формування альянсу провідних країн світового Півдня з метою встановлення нового міжнародного економічного порядку задля спільної протидії викликам глобалізації та рівноправного діалогу із Заходом. У військово-політичній сфері Бразилія проводить активну діяльність щодо створення Ради з оборони Південної Америки, яка має стати зародком військово-політичного альянсу країн цього регіону. Міжнародне співробітництво доволі плідно використовується Бразилією для модернізації військово-промислового комплексу, якісного оновлення збройних сил. Вона вважається спроможною у досить короткий термін відродити свій ядерний потенціал.

В угруповання БРІКС, попри наявні суперечності між окремими державами-учасницями (зокрема, Індією та Китаєм) і недостатньо розвинені інтеграційні зв'язки, усе ж є значні перспективи співпраці, особливо

в різних галузях економіки. А в геополітичній сфері можна очікувати висування з боку БРІКС вимог до Заходу щодо паритетних відносин і рівноправної конкуренції у розподілі сфер впливу в глобальному просторі.

Підкреслимо, що імперська геополітична система по суті є ієрархічно організованою взаємопов'язаною сукупністю політичних інститутів, норм, відносин, діяльності, свідомості, культури, яка сформувалася в умовах великого і різноманітного географічного простору, функціонує під керівництвом суб'єктів політичного “центру” і має підпорядковані зовнішні компоненти. Різні форми імперських відносин встановлюються між окремими суб'єктами усередині державних геополітичних систем, а також між акторами міжнародних відносин. Головним індикатором імперій минулих епох і сучасності виступає їх зовнішня та внутрішня геополітика.

Література

1. Канцелярук Б. І. Четверта імперія американської демократії в умовах формування нового світопорядку / Б. І. Канцелярук // Дослідж. світ. політики: 36. наук. пр. — 2002. — Вип. 19. — С. 49—55.
2. Ливен Д. Российская империя и ее враги с XVI века до наших дней / Д. Ливен; пер. с англ. — М.: Европа, 2007. — 688 с.
3. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження: Монографія / О. Мотиль; пер. з англ. — К.: Критика, 2009. — 200 с.
4. Суни Р. Г. Уроки імперии: Россия и Советский Союз / Р. Г. Суни; пер. с англ. // Прогнозис. — 2006. — №8. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.intelros.ru/2007/08/09/uroki_imperii_rossija_i_sovetskij_sojuz.html
5. Федуняк С. Г. Імперія США: реальність чи ілюзії: Конспект лекції / С. Г. Федуняк. — Чернівці: Рута, 2007. — 15 с.
6. Феоктистов Г. Г. Империя как тип структурного деления мира (опыт классификации) / Г. Г. Феоктистов // Общественные науки и современность. — 2000. — № 2. — С. 103—110.
7. Фурман Д. Рецензия на книгу “Наследие империй и будущее России” / Д. Фурман // Pro et Contra. — 2009. — Т. 13. — № 1(44). — С. 107—112.
8. Doyle M. W. Empires / M. W. Doyle. — Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1986. — 408 p.

У геопросторовій політичній організації світу виділяються імперські геополітичні системи. Сучасні неоімперії формуються на основі імперських відносин на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. Імперські геополітичні системи мають складну ієрархічну структуру, їх "центрам" притаманна відповідна зовнішня та внутрішня імперська геополітика.

В геопространственной политической организации мира выделяются имперские геополитические системы. Современные неоимперии формируются на основе имперских отношений на внутригосударственном и международном уровнях. Имперские геополитические системы имеют сложную иерархическую структуру, их "центрам" присуща соответствующая внешняя и внутренняя имперская геополитика.

The imperial geopolitical systems in the geospacial political organization of the world are distinguished. Modern neo-empires is formed on the basis of imperial relations on domestic and international levels. The imperial geopolitical systems have a complicated hierarchical structure. Proper external and internal imperial geopolitics are inherent to their "centers".

Надійшла 3 липня 2013 р.